

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞ DÖNEMİNDE HIZIR
TARTIŞMALARININ MERKEZİNDE BİR DÜŞÜNÜR:
İZMİRLİ İSMAİL HAKKI**

Mustafa DEMİR*

Özet

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş devresi, fikrî açıdan çok çeşitli sebeplerin katkısıyla vücut bulan, bünyesinde çok yoğun, iç içe ve farklı türde tartışmalar barındıran bir kesittir. Söz konusu zaman diliminde elbette Hadis İlmîni ilgilendiren tartışmalar da yapılmıştır. Bu tartışma başlıklarından biri de Hızır konulu tartışmalardır. İncelenmesi durumunda, İzmirli İsmail Hakkı'nın bu dönemde yapılan Hızır tartışmalarının içerisinde bir şekilde yer aldığı görülecektir. Yaklaşık olarak 1914 ilâ 1941 yılları arasında kaleme aldığı bazı çalışmaları üzerinden İzmirli'nin Hızır tartışmalarındaki duruşunu ortaya koyma maksadı taşıyan bu çalışma, bir diğer yönüyle de düşünürümüzün hadis anlayışına bir nebze ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hızır tartışmaları, İzmirli İsmail Hakkı, Ahmed Hamdi Akseki, Şeyh Mustafa Safvet Yetkin, Ahmet Ateş.

**A PHILOSOPHER AT THE CENTRE OF KHIDR DISCUSSIONS IN THE
TRANSITION PERIOD FROM OTTOMAN TO REPUBLIC:
İZMİRLİ İSMAİL HAKKI**

Abstract

Transition period from Ottoman to Republic is a section coming into existence with contribution of various intellectual reasons and containing intense, different discussions in touch with each other. In the mentioned period, there were also discussions concerning with Hadith Science for sure. One these

* Arş. Gör., Konya Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enst., konevimustafademir@gmail.com

discussion topics is Khidr discussions. If it is examined, it will be seen that İsmail Hakkı İzmirli took place in Khidr discussions held in this period in some way. This study which aims to reveal the position of İzmirli in Khidr discussions through some studies of him that he wrote between approximately 1914-1941, will provide a slight insight for hadith understanding of our philosopher.

Key Words: Khidr discussions, İzmirli İsmail Hakkı, Ahmed Hamdi Akseki, Şeyh Mustafa Safvet Yetkin, Ahmet Ateş.

Giriş

Genel bir ifadeyle, XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp XX. yüzyılın ikinci yarısına uzanan devrenin, düşünce tarihimiz açısından önemli bir kesit olduğunu söyleyebiliriz. İncelenmesi durumunda bu fikrî devrenin farklı unsurların katkısıyla şekillendiği görülmektedir. Mesela devletin başta tıp tahsili için Avrupa'ya gönderdiği talebeler, yurda dönüşlerinde edebiyat, sanat ve fikriyat sahasında değişimin önemli mimarlarından biri olmuşlardır. Özellikle rasyonalizm, pozitivism ve materyalizm ağırlıklı felsefi çeviriler fikir ortamının sınır uçlarının şekillenmesinde pay sahibidir. Batı'dan teknoloji transferinin peşi sıra gelen fikir transferi -en genel ifadesiyle- sahip olunan değerler karşısında dâhilî bünyede dışlama, sorgulama ve müdafaa şeklinde üç ana tepkinin verilmesine yol açmıştır. Bahse konu olan dönemde, örneğin Ernest Renan (ö. 1892)'ın ateşlediği din-bilim çatışmasının izlerini farklı dünya görüşlerine sahip aydın ve ulema fraksiyonlarında yakalamak mümkündür. Diğer taraftan, Cemaleddin Efgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905)'un aynı dönemin belirleyici elemanlarından oldukları aşikârdır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte süreli mecmuaların sayısı ve çeşidinde görülen artışın, tartışma ortamına katkısı yadsınamaz. Bütün bu unsurlara İstanbul'un coğrafi konumu, payitaht olması ve asırlar boyu kazandığı ilmî duruşun belli fikirlerin yaygınlık kazanmasında ya da tam tersine kendine yer bulamamasında etkili olduğunu ilave etmeliyiz. Kısacası; ana hatlarını belirtmeye çalıştığımız bu dönemde, imparatorluğun içine girdiği çöküşün aksine fikrî anlamda çok yönlü, kompleks ve yoğun bir tartışmalar devresi yaşanmıştır. Şu kadarı var ki; Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla görülen durgunluk bir tarafa, özellikle cumhuriyetli yıllara girilmesiyle fikrî tartışmalarda nicel ve nitel olarak hatırı sayılır oranda bir düşüşün yaşandığı da ayrı bir vaki'dir.

Sözü edilen düşünsel kırılma/evrilme devresinde, Hadis İlmini ilgilendiren ve benzerlerine Hint Alt Kıtası ve Mısır coğrafyasında da rastlanabilen bazı tartışmalar yaşanmıştır. Onlardan biri de Hızır konusu

etrafında vücut bulan kalem münakaşalarıdır. Türkiye coğrafyası özelinde; ilmî çalışmaları ile temayüz eden Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912), kendisine resmî kanalla Türkçe bir tefsir yazma görevi verilen Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), benzer şekilde *Tecrîd-i Sarîh* isimli *Sahîh-i Buharî* muhtasarını dilimize çevirmekle vazifelendirilen Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934) ve Kamil Miras (ö. 1957), Hızır'la ilgili meseleler üzerinde kısa da olsa görüş beyan eden önemli isimler arasındadır. Keza *Hızır Aleyhisselâm* adlı risalesi dolayısıyla Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951)'yi burada zikretmeliyiz. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, ayrıntılarına burada yer vereceğimiz çeşitli saiklerle kaleme aldığı kitap, makale ve ansiklopedi maddesi türünden çalışmaları ile belirtilen dönem açısından Hızır tartışmalarının bir şekilde odağında kalan ilim adamı İzmirli İsmail Hakkı'dır.

Esasen Hadis ve Tasavvuf kaynakları başta olmak üzere İslamî eserlerde belli bir yekûn tutan Hızır merkezli meseleler; aynı zamanda edebî, sosyal, kültürel, mitolojik arka plan ve bağlamlara sahiptir ve bu özellikleriyle oryantalistlerin de ilgisini kazanan bir yapı arz etmektedir.¹ Hızır'ın kimliği, asrı, nebiliği veya veliliği, vefatı veya halen yaşadığına dair alt başlıklarda leh ve aleyhte bazı rivayetlerin kaydedilmesi, yanı sıra geçmiş muhaddislerin bu konulara dair görüş beyan etmeleri, Hızır tartışmalarını bir bütün haliyle Hadis'in ilgi sahasına çekmektedir.

Buraya kadar çizilmeye çalışılan çerçevede bu makale; felsefî ve ilmî birikimi, farklı sahalara ait eserleri, deruhte ettiği görevleri ve yadigâr bıraktığı kütüphanesi ile Osmanlı ilmiye sınıfının, Cumhuriyet devrine yetişmiş en önemli simalarından biri olan İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)'nın,² Hızır tartışmalarında sahip olduğu çizgi ve bakışın tespit edilmesini amaçlamaktadır.

İzmirli'nin yayım tarihleri itibarıyla takriben 1914 ilâ 1941 aralığına denk gelen ve Hızır tartışmalarındaki bakışına veri hazırladığını düşündüğümüz

¹ Geniş bilgi için Arent Jan Wensinck, "Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, V, 457-462; Pertev Naili Boratov, "Hızır-Türklerde Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, V, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, 462-471; İlyas Çelebi, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 406-409; Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 409-411; Cemal Kurnaz, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 411-413; Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007; Yasin Meral, "Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, 55:2, ss. 129-150.

² Hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için 24-25 Kasım 1995 tarihinde yapılan "İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu" tebliğlerine, Bayram Ali Çetinkaya'nın *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Görüşleri* isimli çalışmasına ve *DİA*'nın "İzmirli, İsmail Hakkı" maddelerine bakılabilir.

çalışmaları sırasıyla şunlardır:

1. *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* isimli siyer çalışması (Bundan sonra bu çalışmaya kısaca *Siyer Mukaddimesi* denilecektir),

2. “Muallim Atâ Efendi’nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]” başlıklı *Sebîlürreşâd* makalesi,³

3. Tasavvuf ve ahlak kitaplarındaki rivayetlerin sıhhat durumu merkezinde Şeyh Safvet (ö. 1950)’le giriştiği tartışmalar vesilesiyle yazdığı makaleler ve *Hakkın Zaferleri* adlı matbu kitabı,

4. *İslam Türk Ansiklopedisi* kadrosunda iken kaleme aldığı birkaç yazı.

Bu makalenin Hızır’la ilgili belli başlı tartışma başlıkları üzerinden yapılandırılması ve işlenmesi de düşünülebilir. Ancak İzmirli’nin meseleyi büyük ölçüde Hızır’ın hayatı/vefatı merkezinde ele alması bizi, başlıkların yukarıdaki eserler çerçevesinde atılmasına yöneltmiştir. Bu işleyişin başlıca kazanımı ise, İzmirli’nin konuya dair bakışının bir süreç halinde izlenebilmesi olacaktır.

Son olarak; Hızır’la ilgili rivayet ve meselelerin değerlendirilmesi bağlamında Hadis Edebiyatında müstakil eserleri semere verecek⁴ kadar genişliğe sahip tartışmalar açısından bizim bu çalışmadaki rolümüz, ayrı mesailer gerektiren sıhhat araştırmalarına girişmeksizin⁵ İzmirli’nin alanımızı

³ İzmirli’nin bu iki çalışmasından hangisinin daha erken tarihli olduğu net bir şekilde tespit edilememektedir. Şöyle ki; *Sebîlürreşâd* makalesinin yayım tarihi 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914)’dur. Buna karşılık, *Siyer Mukaddimesi*’nin kapağındaki ‘1332’ tarihli kaydın rumî değil de hicrî olduğunu sanıyoruz. Bu eserin formalar halinde neşredildiği (Bkz. Lüleburgazlı Ahmed Naim, “*Siyer-i Celîle-i Nebeviyye: Sebîlürreşâd Ceride-i İslamiyyesine*”, *Sebîlürreşâd*, 22 Mayıs 1329 [1330], XII, sayı: 299, ss. 230) bilgisi ve hicrî 1332 senesinin 30 Kasım 1913 ilâ 19 Kasım 1914 aralığını kapsadığı dikkate alınır, kaydedilen bu iki çalışma için söz konusu olan öncelik belirsizliği daha iyi anlaşılacaktır. Eserin tefrikasına 1913 yılının sonlarında başlanması mümkün ise de bütün halinde basımı 1914’te gerçekleşmiş olmalıdır.

Şu kadarı var ki; *Siyer Mukaddimesi*’nin, İzmirli’nin birkaç yıl önce kaleme aldığı bir çalışmasının devamı niteliğinde sayılabileceği (Geniş bilgi için bkz. Yavuz Yıldırım, “İzmirli İsmail Hakkı’nın İslam Tarihyazıcılığı İle İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme ve Çevrimyazı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 12, ss. 105-130) ihtimaline binaen öncelikle bu çalışmaya yer verilmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

⁴ Hızır’la ilgili rivayetler özelinde kaleme alınan bazı eserler için bkz. İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ez-Zehrü’n-nadır fî hâli’l-Hadır*, (thk. Salâh Makbûl Ahmed), New Delhi: Mecma’u’l-Buhûsi’l-İslamiyye I. bs., 1408/1988, s. 3-5. (Muhakkikin notlarıdır); Çelebi, “Hızır”, *DİA*, XVII, 408-409.

⁵ Hızır etrafındaki rivayet ve meselelerin Hadis nosyonu açısından tartışıldığı bazı çalışmalar için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 455-461; a.mlf., “Tespit ve Yorum Bakımından Hızır’la İlgili Haberler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2000, sayı: 10, ss. 337-365; Ahmed

ilgilendiren noktalardaki bakışını tespit ederek değerlendirmektedir.

1. Siyer Mukaddimesi

İzmirli'nin Hızır merkezli tartışmalara bakışını dolaylı olarak gözlemleyebileceğimiz ilk çalışması *Siyer Mukaddimesi*'dir. Düşünürümüzün kaleme aldığı en önemli çalışmaları arasında yer alan bu esere, "İdeal bir siyer kitabı hangi özellikleri taşıma(ma)lıdır?" sorusu karşısında yazarının bakış açısını yansıtan ve yazıldığı dönem itibarıyla bu soru etrafındaki arayışların şahsî bir semeresi olarak bakabiliriz.

Düşünürümüz, ileride yazmayı planladığı siyer kitabı için belirlediği "*Yazacağımız Siyer-i Celile-i Nebeviyye rivayeten ve dirayeten, naklen ve aklen intikâd-ı ilmîyi, muhakeme-i ilmiyyeyi muhtevi olacaktır*"⁶ cümlesiyle özetleyebileceğimiz parolasına uygun olarak bazı ön ilkeler ortaya koymuştur. Bunlardan biri de, yazılacak kitaba mevzu haberlerin ve şöhret derecesine ulaşmış olsa bile zayıf rivayetlerin alınmamasıdır. Bu bağlamda İzmirli, içerdiği mevzû ve güvenilemeyecek derecede zayıf haberlerin çokluğu ile mevzûât kaynaklarının mesafeli durulması yönünde görüş bildirdiği kitap ve risaleleri örneklendirme yoluna giderek başvurulmaması gereken kaynakları da kendince çerçeveleme yoluna gitmiştir.

Oluşturduğu rezerv listesine 'Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932)'nin kitapları' ifadesini de ekleyen İzmirli; Hakîm'in, kendisine nispet edilen rivayetleri aslında Hızır'dan dinlediği yönündeki kabul karşısında, "*Hâlbuki muhakkikin-i ulema Hızır'ın hayatını inkâr ediyorlar*" diyerek⁷ Hızır merkezli önde gelen tartışma başlıklarından olan 'Hızır'dan hadis tahammülü/rivayeti' gibi bir yönteme kapıyı net bir şekilde kapatmıştır.

Benzer şekilde İzmirli, yazılacak siyerde filtre konulması gereken haberleri belli başlıklar altında toplama yoluna gitmiş; bu kapsamda, "*Siyer-i Enbiya'ya Müteallik Olanlar*" başlığı altında Hızır'la ilgili sıkıntılı gördüğü rivayetleri örneklendirmiştir. Muhaddis ya da eser adı kaydetmek suretiyle;⁸

Ürkmez, "İbn Abbas Hadisi Bağlamında Hızır Kültürü ve Kimliği", *Birey ve Toplum*, Güz 2011, I, sayı: 2, ss. 169-191.

⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, (nşr. Eşref Edib), Dârü'l-Hilâfe: Sebülürreşâd Kütüphanesi - Tevsî'-i Tîbâat Matbaası, 1332, s. 41.

⁷ İzmirli, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, s. 98.

⁸ İzmirli'nin kaydettiği muhaddis ve eser adları şöyledir: Ebü'l-Hattâb [b. Dihye el-Kelbî], İbn Hacer, Sehâvî, İbn-i Deyba', Kârî, *Esne'l-metâlib*.

Ebü'l-Hattâb'ın görüşü dışında, İzmirli'nin bu kaynaklara doğrudan ulaştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, sayfa ve cilt numarası verilmemesi bir tarafa, İbn Hacer ve Ali el-Kârî'nin hangi

Hızır'ın hayatta olduğu ve her sene hac mevsiminde İlyas (a.s) ile buluştuğuna dair rivayetlerin gayr-i sabit;⁹ Rasûlullah'ın vefatı esnasında Hızır'ın orada hazır bulunduğu sözünün yalan;¹⁰ Hızır'ın, Hz. Peygamber (s.a) ile buluştuğu sözünün batıl¹¹ ve "Hızır sağ olsaydı elbette beni ziyaret ederdi" sözünün ise mevzu olduğu¹² bilgilerini kendi kitabına aktarmıştır.¹³

İzmirli'nin şahsî bir görüş ilave etmeksizin, muhtasar sayılabilecek ve nispeten daha geç döneme ait rical, mevzûât ve meşhur hadisler edebiyatına ait birkaç kaynak üzerinden yer verdiği bu alıntılar, itiraza uğramayarak zımnen kabul edilmeleri yönüyle mütefekkirimizin dolaylı kanaatleri mesabesinde diyebiliriz. Diğer bir yönüyle bu satırlar, erken tarihli olması kadar herhangi bir soruya muhatap olmaksızın veyahut bir tartışmaya girişmeksizin İzmirli'nin konuya bakışına yalın bir şekilde işaret etmesi bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

2. Sebîlürreşâd Makalesi

İzmirli'nin 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914) tarihinde *Sebîlürreşâd*'da yayımlanan bir makalesi,¹⁴ Hızır'la ilgili tartışmalardaki görüşlerine tahsis edilmesi kadar kendisinin bu yöndeki kanaatlerini yansıtıcılık düzeyi ve aynı dönemde yazılan bir başka Hızır konulu çalışmaya kaynaklık etmesi¹⁵ bakımından önemli bir metindir.

eserlerine atıfta bulunulduğu tam olarak belirlenememektedir. Ancak İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinin kullanılması kuvvetle muhtemeldir.

⁹ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvid), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1415/1995, II, 251; Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni keşîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ 'ale'l-elsine*, (thk. Muhammed Osman el-Huşt), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî I. bs., 1405/1985, s. 62; Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sultan, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû' – Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde; çev. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul: İnkılâb Yayınları VI. bs., 2015, s. 67; Muhammed el-Hût, Ebû Abdillâh Muhammed b. Dervîş, *Esne'l-metâlib fi ehâdis muhtelifeti'l-merâtib*, (thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1418/1997, s. 29, 151, 235.

¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 267-268; Muhammed el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 356.

¹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 253; Muhammed el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 356.

¹² Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene*, s. 363; Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, s. 144, 210-211; Muhammed el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 151, 235, 356.

¹³ İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 110-111. İzmirli ayrıca İlyas (a.s) ile ilgili benzer nitelikte birkaç rivayete de yer vermiştir.

¹⁴ Hakkında bilgi sahibi olmadığımız Muallim Atâ Efendi'nin -muhtemelen mecmuanın idarehanesine gönderdiği- "Hızır hakkında hakikat nedir?" sorusuna mukabil; İzmirli, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap" başlıklı üzerinde durduğumuz makaleyi yayımlayarak meseleye dair kanaatini mecmuanın okurları ile paylaşmıştır.

¹⁵ İzmirli'nin bu makalesini krş. Karakoyun Gündoğdu, Rabia, "Ahmet Hamdi Akseki'nin 'Hızır Aleyhisselâm' Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, Ocak-Haziran 2013/1, sayı: 31, ss. 235-254. Yine bu bağlamda 8-9 Kasım 2013 tarihinde Antalya'da yapılan

İncelenmesi durumunda, yaklaşık 2,5 sayfa tutan bu yazının iki ana kısımdan oluştuğu görülmektedir: 1. Naklî bilgi: Hızır'la ilgili tartışma başlıklarına kaynaklık eden rivayetler, muhaddislerin ve ulemanın bu nakillere bakışı, 2. Yorum: İzmirli'nin bu bilgilere dayalı tercih, izlenim ve yorumları.

Makalenin ağırlıklı hacmini oluşturan ilk kısmında yer verilen haber ve görüşlerin tahkik ve tespiti için yaptığımız araştırmalar bizi, nakil merkezli bu kısmın birtakım takdim-tehirlerle birlikte birinci derecede İbn Hacer (ö. 852/1449)'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* adlı eserinden özetlendiği¹⁶ kanaatine sevk etmiştir. Öyle ki; birkaç aktarım dışında, makalede kaydedilen bütün rivayet ve görüşler *el-İsâbe'*de tespit edilebilmektedir. Şu durumda İzmirli; şayet arada ikinci bir kaynak yoksa, her ne kadar açıkça belirtmese de, Hızır meselesine dair geniş ve derli toplu bilgi sunması yönüyle *el-İsâbe'*nin "Hızır" başlığına makalesinde geniş biçimde yer vermiştir.¹⁷

Düşünürümüz, *el-İsâbe'*deki ana hatlardan da istifade ederek Hızır etrafındaki ihtilaf noktalarını ismi, lakabı, nesebi, yaşadığı asır, nübüvveti/veliliği ve hayatı/ölümü olmak üzere altı maddede toplamıştır. Ancak o, biyografik nitelikli ilk beş başlıktan ziyade bugün için Hızır'ın hayatta olup olmadığı noktasına odaklanmıştır. Hızır'ın biyografisiyle ilgili ihtilaf noktalarında İzmirli'nin makale özelinde tercihleri özetle şöyledir:

İzmirli, farklı görüşler bulunmakla birlikte Hızır'ın ismi konusunda en meşhur görüşün 'Belyâ' olduğunu belirtmektedir. Belyâ'ya 'Hızır' lakabının verilmesi noktasında; İbn Hacer, "Otsuz, kuru bir yere oturur oturmaz o yerlerin birden yeşerip dalgalanmasından dolayı ona Hızır denilmiştir" hadisini;¹⁸ Hattabî (ö. 388/998) ise yüzünün güzelliği ve parlaklığını asıl sebep olarak görmüştür. İzmirli, Hattabî'ye ait kavlin tercihe şayan olduğu belirterek ana kaynağı olan İbn Hacer'in

Aksekili Ahmet Hamdi Sempozyumunda Bünyamin Erul tarafından sunulan, "Ahmet Hamdi Akseki'nin 'Hızır Aleyhisselâm' Adlı Yazma Eseri Üzerine" başlıklı henüz yayımlanmamış olan tebliğ de burada zikredilmelidir. (Bu tebliği yayımlanmasından önce bizimle paylaşması dolayısıyla Bünyamin Erul Hocama müteşekkirim). Esasen iki çalışma arasındaki muhteva benzerliği, ayrı bir çalışmada ele alınabilecek niteliktedir.

¹⁶ İzmirli'nin burada kaydedilecek nakillerini krş. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 246-282.

¹⁷ Devam etmekte olduğumuz doktora çalışması çerçevesindeki araştırmalarımıza göre; İzmirli'nin kaynak kullanımına ilişkin buradakine benzer bir tespiti/durumun, yine Atâ Efendi'nin "Mehdî hakkında hakikat nedir?" sualine dair cevabî makalesine de teşmininin mümkün olduğu görülmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İzmirli, Hızır makalesinden bir hafta sonra Mehdi meselesine dair kaleme aldığı yazısında kaydettiği rivayetleri ve rical tenkidi değerlendirmelerini kaynak adı belirtmeksizin İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un *Mukaddime'*sinden özetleyerek almıştır.

¹⁸ Buharî, "Enbiya", 29; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 474, 534.

görüşünden ayrılmıştır.¹⁹ İzmirli, Hızır'ın nesebi hakkında çok sayıda görüş nakletmesine rağmen sadece bunlar arasında tercihte bulunmanın güçlüğünü ifade etmekle yetinmiştir. Yaşadığı asır tartışmasına gelince; Feridun devri, Hz. Süleyman zamanı gibi farklı tarihler içeren nakiller karşısında, “*Derken ikisi, kullarımızdan bir kulu buldular*” ayeti²⁰ ve sahih hadislerin delaletiyle Hz. Musa (a.s) devrinin insanlarından olduğu; keza Hızır'ın arkadaşı olan ‘Musa’nın kimliği ihtilafında ise, uzun bir Buharî hadisini²¹ Musa Peygamber lehinde delil saymaktadır. Hızır'ın nübüvvet ve velayeti tartışmasında farklı görüş sahiplerinin isimlerini örneklendiren İzmirli, sonuç olarak “*Ekser kavle göre Hızır velidir*” yargısına yer vermektedir.²² Görebildiğimiz kadarıyla İzmirli velilik şıkkının tercihiyle de İbn Hacer'in görüşünden ayrılmaktadır.²³

Üzerinde en fazla durulan Hızır'ın hayatı/ölümü meselesine gelince; İzmirli, “*Hayat-ı Hızır hakkında hiçbir hadis-i sahih yoktur*” yargısında bulunarak, daha önce *Siyer Mukaddimesi*'nde kaydettiklerine benzer nitelikte, cerhe uğramış birkaç rivayete daha yer vermiştir. Deccal'in çıkış zamanına kadar²⁴ Hızır'ın hayatta kalıp onu yalanlayacağı; yine onun bahr-i a'lâ ile bahr-i esfel arasında nurdan bir minber üzerinde bulunduğu; ikisi semada (Hz. İsa ve İdris), ikisi de yeryüzünde (Hz. İlyas ve Hızır) olmak üzere dört peygamberin hayatta olduğunu ifade eden rivayetleri²⁵ buraya ekleyebiliriz.

Hızır'ın hala yaşadığını kabul safındaki muhaddis ve âlimleri örneklendirme yoluna gitmeyerek ‘ulemadan bir taife, sufiye ve zühhâd’ gibi müphem ve genel bir ifadeyle kaydeden²⁶ İzmirli; buna karşılık, *el-İsâbe*'den istifadeyle vefatını savunanları “*Muhakkikîn-i ulemâya, eslâftan bir cemaate, ekser*

¹⁹ Hattâbî'ye nispet edilen görüşü *el-İsâbe*'de tespit edememekle birlikte bu bilginin, İbn Hacer'in konuyla ilgili bir diğer müstakil eseri olan *ez-Zehru'n-nadir*'da geçtiği (Bkz. s. 22) görülmektedir.

²⁰ Kehf, 18/65.

²¹ Buharî, “İlim”, 44. Ayrıca bkz. a.mlf., “Enbiya”, 29; “Tefsir-Kehf”, 2; Müslim, “Fezâil”, 45; Tirmizî, “Tefsiru'l-Kur'ân”, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 43-47.

²² İsmail Hakkı İzmirli, “Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]”, *Sebülürreşâd*, 6 Şubat 1329, XIII, sayı: 284, ss. 376-377.

²³ İbn Hacer'in, Hızır'ın nübüvvetini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 247-250.

Diğer taraftan, İzmirli'nin belirttiğinin aksine geçmiş ulema arasında Hızır'ın peygamberliği görüşünün daha ağırlık kazandığı kanaatindeyiz. Mesela İbn Hacer ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi önde gelen çoğu isim, Hızır'ın hayatını kabul etmese de nebiliği yönünde görüş bildirmiştir.

²⁴ Makalenin orijinalindeki ‘zaman-ı ricale kadar’ ifadesindeki altı çizil kelime, ‘Deccal’e’ olmalıdır.

²⁵ İzmirli, “Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]”, *Sebülürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 377-378.

²⁶ Örneğin İbn Hacer'in bu kapsamda kaydettiği Nevevî ve İbnü's-Salâh isimlerine yer verilmemiştir.

*ehl-i hadise göre*²⁷ Hızır vefât etmiştir" ifadeleri eşliğinde şöyle kaydetmiştir: Ali b. Musâ er-Rızâ (ö. 203/819), İmam Buharî (ö. 256/870), İbrahim el-Harbî (ö. 285/899), [Ahmed b. Ca'fer] ibnü'l-Münâdî (ö. 336/947),²⁸ Ebû Bekr en-Nakkâş (ö. 351/962), Ebû Ya'lâ [ibnü'l-Ferrâ] el-Hanbelî (ö. 458/1066), Ebû Bekr ibnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Ebü'l-Hattâb [b. Dıhye el-Kelbî] (ö. 633/1235), İbn²⁹ Ebi'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655), [Takiyyüddîn] İbn Teymiyye el-Harranî (ö. 728/1328), Ebû Hayyân [el-Endelüsî] (ö. 745/1344), Ebû Tâhir ibnü'l-'Abbâdî(/'İbâdî?).³⁰

Listedeki çoğu âlimin konumuzla ilgili görüşlerini kısa kısa alıntılamanın İzmirli; bunlara dayanarak, "Elhasıl muhakkikin-i ulema, eâzım-ı muhaddisîn Hızır'ın vefatına kâil oluyorlar" şeklinde bir hüküm cümlesi kullanmıştır. Son olarak; kaydettiği bu isimlerin Hızır'ın öldüğüne dair ileri sürdükleri ayet³¹ ve hadisleri örneklemiştir. Bu bağlamda; İmam Buharî, kendisinin de tahric ettiği "Bu geceyi görüyorsunuz ya, (işte bu geceden itibaren gelecek) yüz sene(nin) başında (bugün) yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse (hayatta) kalmayacaktır" hadisini³²; İbnü'l-Cevzî, "Allah'ım! Eğer bu topluluğu helak edersen yeryüzünde artık sana ibadet eden hiçbir kimse kalmaz" hadisini,³³ yine İbnü'l-Cevzî ile İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî ise "Canım (kudret) elinde olan Allah'a yemin olsun ki; şayet Musa sağ olsaydı, kendisine bana tabi olmamak gibi

²⁷ Hızır'ın vefatı ya da hayatı noktasında muhaddislerin ekseriyetle hangi cephede yer aldıkları meselesi daha fazla araştırmaya muhtaç ve her iki ihtimale de açık görünmektedir. Şu kadarı var ki; İzmirli, Hızır'ın vefatı yönündeki bu 'ekseriyet' görüşünü ileride kısmen tadil edecektir.

²⁸ İzmirli, *Cüz' fih'i'l-Hadır* adında konumuzu da ilgilendiren bir çalışması olan bu âlimin kimlik bilgisini 'İbnü'l-Münâvî' şeklinde hatalı olarak kaydetmiştir. Ancak *Hakkın Zaferleri* isimli eserinde bu hatayı düzeltmiştir.

²⁹ Makalede hatalı olarak 'Ebü'l-Fadl el-Mürsî' şeklinde kaydedilmiştir. Tam kimlik bilgileri, Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl es-Sülemî el-Mürsî el-Endelüsî'dir. Bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006, XVI, 458.

³⁰ İbn Hacer'in, Hızır konusunu işlediği her iki eserinde (Bkz. İbn Hacer, el-İsâbe, II, 256; a.mlf., *ez-Zehru'n-nadır*, s. 89) yukarıdaki şekilde tespit ettiği bu âlim, İzmirli'nin makalesinde yanlışlıkla 'Ebû Tâhir el-'Abbâdî(/'İbâdî?)' şeklinde aktarılmıştır. Kimliği hakkında bilgi elde edilememiştir.

³¹ Delil olarak kullanılan ayetler şunlardır:

"(Ey Rasûlüm!) Senden önce de hiçbir insana (dünya hayatında) ölümsüzlük vermedik". Enbiya, 21/34.

"Hem Allah, vaktiyle peygamberlerin; "Size kitap ve hikmetten her ne versem, sonra size beraberinizde olanı tasdik edici bir peygamber gelse, mutlaka ona iman edeceksiniz ve mutlaka ona yardım edeceksiniz!" diye sağlam sözlerini aldığınızda, "İkrar ettiniz (mi) ve bu ağır ahdimi (üzerinize) aldınız mı?" buyurdu. (Onlar:) "İkrar ettik" dediler". Âl-i İmrân, 3/81.

³² Buharî, "İlim", 41. Ayrıca bkz. "Mevâkîtu's-Salât", 19, 39; Müslim, "Fezâilü's-Sahabe", 217; Ebû Davud, "Melâhim", 18; Tirmizî, "Fiten", 64.

³³ Müslim, "el-Cihad ve's-Siyer", 58; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 334, 345. Kaynak gösterilmesine rağmen bu rivayet *Sahîh-i Buharî*'de tespit edilememiştir.

genişlik verilmezdi" hadisini³⁴ delil olarak kullanmışlardır.³⁵

Buraya kadar sunulan naklî bilgiler arasındaki tercihleriyle kendi duruşunu az çok belli eden İzmirli, konuya rasyonel açıdan da bakmayı ihmal etmemiştir. Onun sarf ettiği şu cümleler, Hızır'ın hayatı meselesinde taşıdığı ve makalemize konu olan çalışmalarından hareketle otuz yıla yakın bir sürede koruduğunu gördüğümüz çizgisinin olduğu kadar, daha üst bir bakışla kendisinin hadis anlayışının özlü ifadeleri gibidir:

"Hızır'ın bekası zaten kanun-ı tabiata, hayat hakkındaki sünnet-i ilahiyeye muhaliftir. Filvâki verâ-i tavr-ı tabiatta hârik-ı âde mümkün ise de herhalde anı nass-ı kâtı' ile ispat eylemek elzemdir. Yoksa nass-ı kâtı' bulunmayan havârik-ı âde Müslümanlıkta kabul olunamaz. Dünyada ara sıra görülüp gözden nihân olan hiçbir beşer yoktur".³⁶

Diğer bir açıdan, hayat şıkkı lehinde ileri sürülebilecek olan Hızır'la görüşme hikâyelerinin ise; tasavvuf çevrelerince her asırda varlığı kabul edilen ve kendisine Hızır namı verilen nakîb ile bir görüşmeden ya da salt manada misal âleminde yaşanan bir muhavereden ibaret olabileceğini düşünen İzmirli, bu gibi şahsî tecrübelerin kesin nasslara ve aklî delillere aykırı gelemeyeceğini açıkça ifade ederek kısaca İbn Hacer ve Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657)'nin bu doğrultudaki kanaatlerini paylaşmıştır.³⁷

Son olarak İzmirli, yönelttiği sorusuyla bu makalenin yazılmasına vesile olan Atâ Efendi'yi muhatap alarak, belki de Hızır'ın hayatını kabul eden kesimlere vermek istediği mesajı şu net cümlelerle iletmiştir: *"Artık Hızır'ın hayatından ümit kat' etmelisiniz. Hızır aleyhisselâm, irtihal-i dâr-ı naîm etmişlerdir. Ve mâ ce'alnâ li beşerin min kablike'l-huld³⁸!"*³⁹

3. Şeyh Saffet İle Girişilen Tartışmalar

Hızır tartışmaları bağlamında İzmirli İsmail Hakkı'nın görüşlerini takip

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 349. Benzer rivayetler için bkz. a.mlf., *Müsned*, XXV, 198; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 113; X, 312.

³⁵ İzmirli, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]", *Sebilürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 377-378.

³⁶ İzmirli, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]", *Sebilürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 378.

³⁷ İzmirli, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]", *Sebilürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 378.

³⁸ "(Ey Rasûlüm!) Senden önce de hiçbir insana (dünya hayatında) ölümsüzlük vermedik". Enbiya, 21/34.

³⁹ İzmirli, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]", *Sebilürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 378.

edebileceğimiz üçüncü evreyi, tasavvuf ve ahlak kitaplarındaki rivayetlerin sıhhat durumları merkezinde Urfalı Şeyh Mustafa Safvet Yetkin (ö. 1950) ile giriştiği kalem münakaşaları oluşturmaktadır. Yer yer uzun fasılalar yaşansa da, 1920 ilâ 1925 yılları arasında ve gerçekleştiği zaman diliminde yaşanan tarihî ve siyasî gelişmelerden oldukça farklı bir kulvarda ilerleyen bu tartışmanın başlamasına, İzmirli'nin o sıralar Meşihat Makamının yayın organı olan *Cerîde-i İlmîyye*'de yayımlanan bir makale serisinde yer verdiği şu dipnot cümlesi vesile olmuştur:

“... Şurası unutulmasın ki tasavvuf ve ahlak kitaplarında ehâdis-i Nebi olarak gösterilen akvâl muhaddisîn indinde hadis-i Nebi değildir. Belki pek çoğu kibâr, mutasavvife sözleridir”.⁴⁰

Başta siyerler olmak üzere İslamî eserlerdeki mevzû ve şiddetli derecede zayıf rivayetlerin ayıklanması gerektiği yönünde *Siyer Mukaddimesi*'inde taşınan hassasiyetin bir tezahürü sayabileceğimiz⁴¹ ve mevcut haliyle şahsen maksadı biraz aştığını düşündüğümüz bu satırlardaki altı çizili hüküm cümlesi, o sıralar yine Meşihat'ın bir diğer kurumu olan Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Diniyye Meclisi reisi olan Şeyh Safvet'in dikkatinden kaçmamıştır. İzmirli'den, kaydettiği hüküm cümlesinin kaynağını göstermesini tartışma boyunca ısrarla talep eden Şeyh Safvet; tasavvuf kitaplarının geneline yönelik ağır bir itham olarak algıladığı bu kanaatin yanlışlığını ispatlamak adına, hadis tarihinde belli başlı sufi muhaddislere ve tasavvuf düşüncesi çerçevesinde yazılan bazı başyapıtlara dikkat çekmeye çalışmıştır. Şeyh Safvet'in bu minvalde örnek verdiği sufi ve eser isimleri, İzmirli'nin de araya girmesiyle tartışma zeminin zamanla genişlemesine ve Hadis-Tasavvuf potasında birçok şahsın/meselenin ele alınmasına sebep olmuş; konumuz özelinde ise Hızır tartışmalarına dair bazı yorumlara kapı aralamıştır.

Tartışmanın diğer ayrıntıları bir tarafa;⁴² Şeyh Safvet'in tepkisi üzerine,

⁴⁰ İsmail Hakkı İzmirli, “İslam Âlimleri ve Mütefekkirleri I: Hücetü'l-İslam Ebû Hâmid Muhammed Gazzalî 3”, *Cerîde-i İlmîyye*, İstanbul: Meşihat-ı Celîle-i İslamiyye, 15 Cemâziyelülâ 1338, V, sayı: 53, ss. 1690. Makalenin miladî yayım tarihi 6 Şubat 1920'dir.

⁴¹ Nitekim İzmirli, tartışmanın ilerleyen devrelerinde bu dipnot cümlesini *Siyer Mukaddimesi*'ndeki hassasiyeti çerçevesinde yazdığını açıkça ifade etmektedir. Bkz. *İzmirli – Şeyh Safvet, Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 155.

Şu kadarı var ki; altı sene önce yazılan *Siyer Mukaddimesi*'nde aynı konuda benzer ifadeler yer verilmesine rağmen o zaman böyle bir tepkinin verildiği tespit edilememiştir.

⁴² Tartışma hakkında geniş bilgi ve tespitler için bkz. İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 13-43. (Neşredeninin hazırladığı notlardır); Yıldırım, Ahmet,

dile getirdiği iddiayı açıklama ve ispatlama gereği duyan İzmirli, muhatabının savunma düşüncesi doğrultusunda örneklediği tasavvuf temsilcilerine/kitaplarına kendisi de bazı örnekler ilave ederek bunları rical ve mevzûât literatürünün⁴³ hakemliğinde değerlendirme yolunu tutmuştur. İzmirli'nin bu kapsamda, Hakîm et-Tirmizî'ye dair Raziyyüddîn es-Sağânî (ö. 650/1252)'nin *el-Mevzûât*'ından naklettiği bilgi konumuzu ilgilendirmektedir.

İzmirli bu risaleden; Sağânî'nin yaşadığı dönemde kıssacılar, dervişler ve medrese hocaları vasıtasıyla mevzû haberlerin yaygınlık kazandığı⁴⁴ ve bu durumu teyiden, tekke çevrelerinin “Hakîm, (tahammül ettiği rivayetleri aslında) Hızır'dan işitmiştir” iddiasıyla birtakım asılsız sözler naklettikleri⁴⁵ bilgisini aktarmıştır.⁴⁶

Ne var ki; İzmirli'nin, Şeyh Safvet'e karşın *Cerîde-i İlmiyye*'deki tezini ispatlamak için Sağânî'den yaptığı bu önemli iktibas, tarafların birbirine karşı bazı tercüme hatası ve yanlış anlama isnadları⁴⁷ dışında, malesef 'Hızır'dan hadis rivayetinin imkânı' başlığında bir tartışma metni üretememiştir.

Buna karşılık; İzmirli'nin sınırları çizilmemiş yargısının yanlışlığını ortaya koymak için Şeyh Safvet'in zikrettiği İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve *Medâricü's-sâlikîn* örneği⁴⁸ ise, ikili arasında Hızır'la ilgili açık bir tartışma cephesinin var olmasına vesile olmuştur.

İzmirli, muhatabının tasavvuf klasikleri bağlamında verdiği bu örneği daha ilk cevabî yazısında kendi düşüncesi doğrultusunda kullanmasını bilmiştir. Mutasavvıfların sahih kabul ettiği birçok rivayetin aslında mevzû olduğunu ve bu çerçevede bilhassa Hızır'a ve hayatta olduğuna dair bütün rivayetleri diğer münekkitler gibi İbn Kayyim'in de yalan saydığı⁴⁹ tespitine yer

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşayan İki Âlimin Tasavvuf ve Hadis Konusunda Yaptıkları Tartışma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 8, ss. 37-52.

⁴³ Bkz. İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 49.

⁴⁴ Sağânî, Ebû'l-Fezâil Raziyyüddîn Hasen b. Muhammed, *el-Mevzûât*, (thk. Necm Abdurrahman Halef), Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs II. bs., 1405/1985, s. 24.

⁴⁵ Sağânî, *el-Mevzûât*, s. 32.

⁴⁶ İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 49-50.

⁴⁷ Bkz. Şeyh Safvet, Mustafa Yetkin, *Tasavvufun Zaferleri Yahud el-Burhân ve'd-Delil alâ Mâ Havâhu's-Şerh ve't-Tahlîl mine'l-Ebâtil*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1343, s. 16-18; İzmirli, İsmail Hakkı, *Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*, [İstanbul]: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1341, s. 23-24.

⁴⁸ İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 47.

⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Nakdû'l-menkûl – el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'if*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslamiyye I. bs., 1390/1970, s. 62.

vermiştir.⁵⁰

Muhatabının bu cevabına karşılık Şeyh Safvet; tartışmanın asıl mihverinde kalmak gerekirken⁵¹ Hızır'ın hayatı meselesi gibi farklı bir konunun araya sokuşturulmasını doğru bulmamakla birlikte şu ifadelerle yer vermekten geri durmamıştır: “[Hızır'ın hayatı meselesi] *Âsâr-ı vârideye nazaran beyne'l-muhaddisîn rivayet ve dirayeti muhtelefün fihâdır. Cumhur sıhhatine kâildir*”.⁵²

Hızır'ın hayatta olduğunu ifade eden rivayetlerin sıhhat durumuna yönelik muhaddis kanaatlerinin hangi yönde ağırlık kazandığına ilişkin Safvet'in buradaki son cümlesi, ikili arasındaki münakaşanın bundan sonraki odak noktası olmuştur.⁵³

Safvet'in hüküm cümlesine karşılık İzmirli, “*Hayat-ı Hızır meselesine gelince filvaki cumhur hayatına kâildir fakat muhakkikîn, başta Buharî olduğu halde hayatını inkâr ediyorlar*” ifadelerini⁵⁴ kullanmıştır. Aslında İzmirli'nin, Safvet'in yukarıdaki çıkışı sebebiyle kurduğu bu cümle ile daha önce gördüğümüz *Sebülürreşâd*'daki “Muhakkikîn-i ulemâya, eslâftan bir cemaate, ekser ehl-i hadise göre Hızır vefat etmiştir” yargısından⁵⁵ bir nevi ödün verdiğini söyleyebiliriz.

Birkaç yıl aradan sonra ikilinin yayımladıkları *Tasavvufun Zaferleri* (1343[h.]/1924) ve *Hakkın Zaferleri* (1341[r.]/1925) isimli matbu eserleri üzerinden tartışmanın aynı nokta üzerinden tafsilatlı olmasa da devam ettirildiği görülmektedir.

İzmirli'nin son yazısında Hızır'ın hayatını kabul edenleri 'cumhur', vefatını savunanları ise 'muhakkikîn' şeklinde nitelemesini ve bundan hareketle ulaştığı hüküm cümlesini doğru bulmayan Şeyh Safvet; İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)'in *el-Fetâvâ*'sında vardığı kanaat⁵⁶ istikametinde araştırmacı âlimlerin

⁵⁰ İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 66.

⁵¹ Bu bağlamda Şeyh Safvet muhatabına karşı, tasavvuf kitaplarında hiçbir uydurma rivayet bulunmadığına ya da mevzûların toplamda büyük bir yekûne ulaşamayacağına dair kendisinin bir cümle kurmadığını; muhatabından sadece genel bir kural biçiminde savunduğu ilk cümlelerin kaynağını belirtmesini beklediğini tekrarlamıştır.

⁵² İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 89.

⁵³ Tartışmanın tıpkı *Sebülürreşâd* makalesinde olduğu gibi yine Hızır'ın hayatı noktasında düğümlendiği görülmektedir.

⁵⁴ İzmirli – Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, s. 165.

⁵⁵ İzmirli, “Muallim Atâ Efendî'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]”, *Sebülürreşâd*, XIII, sayı: 284, ss. 377.

⁵⁶ İfadenin orijinali şöyledir: “وأما الأخضر عليه السلام فهو من الأحياء عند جماهير الخاصة من العلماء والصالحين والعامّة معهم ”. Bkz. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ İbnü's-Salâh*, (thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir), Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem I bs., 1407, I, 185-186.

çoğunun (cumhur-ı muhakkikin) Hızır'ın hayatı lehinde görüş beyan ettikleri, vefatını ise sadece azınlıkta kalan bazı muhaddislerin savunduğu değerlendirmesine yer vermiştir.⁵⁷ Şeyh Safvet'in, İbnü's-Salâh'ı ve görüşünü gündeme getirmesi, Hızır'ın hayatını kabul edenlerin ismen ilk kez temsili bakımından değerlidir ki; İzmirli'nin bu husustaki ihmaline bir önceki başlıkta işaret edilmişti.

Tartışmanın artık son satırlarını kaleme alırken Şeyh Safvet'e, "*Hayat-ı Hızır meselesinde de uyuşamıyoruz*" ifadeleriyle karşılık veren İzmirli; muhatabının İbnü's-Salâh'a dayanarak dile getirdiği, araştırmacı ulemanın çoğunlukla Hızır'ın hayatta oldukları sonucuna ulaştıkları yönündeki cümlesine katılmadığını açıkça ifade etmiştir. Hızır'ın hayatta olduğunu inkâr edenlerin başında İmam Buharî'nin olduğunu vurgulayan İzmirli; çoğunun isimlerini *Sebilürreşâd* makalesinde de gördüğümüz İbrahim el-Harbî, İbnü'l-Münâdî, Ebû Ya'lâ el-Hanbelî, İbnü'l-Cevzî, İbn Ebî'l-Fadl el-Mürsî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi muhaddislerin bu konuda Buharî'ye muvafakat ettiklerini kaydetmiştir. Ona göre; sahih rivayetlerin ve zorunlu aklî ilkelerin,⁵⁸ Hızır'ın öldüğünü desteklemeye daha elverişli olmaları dolayısıyla sayıca daha az olsalar bile asıl bu gruptaki âlimlere 'muhakkik' demek daha yerinde olmaktadır. Yine bu noktada Irâkî (ö. 806/1404)'nin ulaştığı, "Ne Hızır'ın Nebi (a.s) ile görüşüp görüşmediğine, ne de hayatta olup olmadığına dair hiçbir sahih rivayet gelmemiştir" şeklindeki sonucunun⁵⁹ da unutulmaması gerektiği hatırlatmasında bulunmuştur.

Bir diğer taraftan İzmirli, sufi çevreler arasında Hızır'ın hayatı konusunda görüş ayrılıkları bulunması durumunu, kendi kanaatini destekleyen bir kanıt olarak dikkatlere sunmayı da ihmal etmemiştir. Bu çerçevede Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)'nin, Hızır'ın varlığını misâl âleminde sayması, Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö. 736/1335)'nin Hızır ve İlyas'ı bast ve kabz halinden ibaret görmesi ve bazı suflilerin ise Hızır'ın şahsî varlığı yerine 'hıziriyyet' diye bir makamın varlığını benimsemeleri,⁶⁰ bu çerçevede ileri sürülen birkaç görüş ayrılığı

⁵⁷ Şeyh Safvet, *Tasavvufun Zaferleri*, s. 154.

⁵⁸ İzmirli, 'ahbâr-ı sahiha-i nebeviyye' ve 'mukaddemât-ı râciha-i akliyye' diye kaydettiği bu iki kriter hakkında örneklendirme veya ayrıntı verme yoluna gitmemiştir.

⁵⁹ Irâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* (Gazzâlî'nin *el-İhyâ*'sı ile birlikte), Beyrut: Dâru İbn Hazm I. bs., 1426/2005, s. 400.

⁶⁰ Her ne kadar kaynak adı belirtmese de İzmirli'nin bu örnekleri, Âlûsî'nin Kehf Sûresinde Hızır kıssasına dair yazdığı satırlardan aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihabüddîn Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, (thk. Ali Abdülbârî

örneğidir.

Bütün bu değerlendirmeler üzerine İzmirli, Hızır'ın halen hayatta olmasının fen bilimlerinin ortaya koyduğu kanunlara aykırılığını göz önünde bulundurarak; azınlığı teşkil eden muhakkik âlimlerin görüşünün isabetliliğini⁶¹ belirtmek suretiyle bir bakıma kendi kanaatini ortaya koymuştur.

Tartışmanın takibinden de anlaşılacağı üzere Hızır konulu münakaşalar ikili arasında dolaylı sebeplerle yapılmış ve dar bir çerçevede kalmıştır.

4. İslam Türk Ansiklopedisi ve Mecmuası Yazıları

İzmirli İsmail Hakkı'nın Hızır tartışmalarına dair görüşlerine tanık olabileceğimiz son halkayı ise, *İslam-Türk Ansiklopedisi*⁶² ve *İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'nda hayatının olgunluk demlerinde, 1941 yılında kaleme aldığı küçük çaplı çalışmaları oluşturmaktadır. Bu kapsamda, düşünürümüzün sözü edilen ansiklopedi için hazırladığı "Âb-ı Hayat" maddesi⁶³ konumuz açısından veri sunmaktadır.

İlgili maddede "Âb-ı Hayat" terkinin Türk İslam Edebiyatı, Mitoloji ve Coğrafya sahalarında ifade ettiği karşılık ve çağrışımları tasvirî bir üslupla aktarmakla yetinen İzmirli; Hadis ve Tasavvuf alt başlıklarına gelince ise, böyle bir hayat suyunun rivayetlerle doğrulanmadığını göstermek için konuyu Hızır'ın hayatı merkezinde işlemiştir. Bu dolaylı kayış, İzmirli'nin yukarıdaki başlıklarda işlemeye çalıştığımız vurgularının 1925'de basılan *Hakkın Zaferleri*'nden bu yana

Atıyye), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1415, VIII, 307. Bu nokta, İzmirli'nin kullandığı kaynaklardan birini daha tespit etmek adına önemlidir.

⁶¹ İzmirli, *Hakkın Zaferleri*, s. 114-115.

⁶² *İslam-Türk Ansiklopedisi*, Hollanda'nın Leiden şehrinde yayımlanan *The Encyclopaedia of Islam*'ın I. Türk Neşriyat Kongresi (2-5 Mayıs 1939)'nde alınan bir karar doğrultusunda *İslam Ansiklopedisi* adıyla dilimize doğrudan çevrilmesini doğru bulmayan, çekirdek kadrosunu 1925'de kapatılan *Sebülürreşâd* kadrosunun oluşturduğu alternatif bir ansiklopedi çalışmasıdır. Direkt tercüme yerine yerli ve millî bir telifi benimseyen bu kadro, Aralık 1940'tan itibaren fasiküller halinde hazırlanmaya başlanan *İslam Ansiklopedisi* maddelerini sık sık tenkit ve tashih etmişler (Orhan F. Köprülü, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 43-44; Ayhan Aykut, "İslam-Türk Ansiklopedisi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 57-58.); yanı sıra kendi ansiklopedileri için müstakil madde yazımına girişmişlerdir.

⁶³ İzmirli'nin bu maddesi ile MEB *İslam Ansiklopedisi*'nin çeviri "Âb" maddesinin aynı günlerde yayımlandığı anlaşılmaktadır. "Acaba arada herhangi bir ilişki olabilir mi?" diye yaptığımız karşılaştırmalı okumalar sonucunda; İzmirli'nin hazırladığı bu madde ile, ne *İslam Ansiklopedisi*'nin "Âb" maddesi ne de aslı 1927 yılında A. J. Wensinck tarafından hazırlanmakla birlikte dilimize daha sonraki yıllarda kazandırılan "al-Khadir" maddesindeki iddia ve yorumlara yönelik doğrudan bir değerlendirmesi tespit edilememiştir. Krş. Clément Imbault Huart, "Âb", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, I, 1; Wensinck, "Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, V, 457-462.

uzun bir aradan sonra yarım sayfada tekrar özetlenmesi bakımından kayda değerdir.

Bu çerçevede İzmirli; İbnü's-Salâh'a karşılık Hızır'ın hayatta olduğuna ve İlyas (as) ile bir araya geldiğine dair rivayeti Zehebî, İbn Hacer ve Sehâvî'nin münker buldukları sonucunu, dahası Irâkî'nin bu konuda hiçbir sahih rivayet olmadığı yönündeki kanaatini yinelemiştir. Benzer şekilde, başta Buharî olmak üzere Hızır'ın hayatını kabul etmeyen isimleri ve sufiler arasındaki farklı Hızır telakkilerini daha önceki çalışmalarında yer verdiği bilgilerle örneklendirmiştir. Hayatta olmasının, Enbiya Sûresi'nin 34. ayetine ilaveten fizik ve kimya kanunlarıyla da çelişeceğini tekrarlamıştır.

İzmirli'ye göre bütün bu noktalar, âb-ı hayatın mitolojik bir fenomen olması dışında gerçek bir varlığının olmadığını göstermektedir.⁶⁴ Görüldüğü gibi İzmirli âb-ı hayatın yokluğu ile ilgili bu sonuca, dolaylı bir yol kullanarak Hızır'ın vefat ettiğinin ispatı üzerinden ulaşmaktadır.

“Âb-ı Hayat” maddesi, İzmirli'nin Hızır'la ilgili görüşlerini uzun bir aradan sonra tekrar test etmemiz bakımından önemli olmakla birlikte; konunun kısmî bir tartışma metnine dönüşmesinde o sıralar, meşhur şarkiyatçı Hellmut Ritter (ö. 1971)'in Arap ve İran Filolojisi asistanı olan Ahmet Ateş (ö. 1966)'in payı vardır. Ateş, 1941 yılında *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'*nde çıkan birkaç yazısıyla *İslam-Türk Ansiklopedisi'*ne şekil ve içerik yönünden bazı tenkitlerde bulunmuştur. İçerik yönüyle eleştiri alan maddelerden biri de “Âb-ı Hayat”tır.

Her ne kadar Ateş'in yazısının aslını elde edemesek de; İzmirli'nin *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası'*nün 17. sayısında aktardığı ifadelere bakılırsa, kendisinin ilgili maddeye şu iki gerekçe ile karşı çıktığı anlaşılmaktadır. 1. “(Ey Rasûlüm!) Senden önce de hiçbir insana (dünya hayatında) ölümsüzlük vermedik” (Enbiya, 21/34) ayeti yanlış surette tefsir edilmiştir. Allah'ın kudretinin olduğu yerde fizik ve kimya kanunlarından söz edilemez, 2. Ebedî bir hayata mazhar kılınan ve kıyamete yakın bir devrede incek Hz. İsa örneği ortada iken Hızır'ın bugün için ölmesi gerektiği çıkarımına katılmak zordur.

İlk gerekçe karşısında İzmirli, kendi cümlelerinin çarpıtıldığını söyleyerek esasen fizik ve kimya kanunlarının failinin yine Allah olduğunu vurgulamıştır. İkinci itiraza ise; bazı âlimlerin Hz. İsa'nın vefatını kabul etmeleri,

⁶⁴ İzmirli, “Âb-ı Hayat”, *İslam Türk Ansiklopedisi*, I, ss. 48-49.

mutasavvıfların bu vefatı âlem-i nâsûtta âlem-i lâhûta⁶⁵ çıkmak ya da misâl âleminde bir varoluş şeklinde yorumlamaları gibi farklılıkları öne çıkararak Hz. İsa'nın hayatta olmasının bir inanç meselesi (zaruriyât-ı diniyye) olamayacağı çıkışıyla karşılık verir. Dahası Hızır'ın hayatını Hz. İsa'nın hayatıyla kıyaslanmanın mantık hatası sayılacağını ifade eden İzmirli, büyük hadis münekkitlerinin Hz. İsa'nın hayatına ve nüzulünü benimsemelerine karşın Hızır'ın hayatına böyle bakmadıklarını belirtmiştir. Ona göre; ebedî bir hayata mazhar kılınmak gibi bir şeyin imkânında şüphe olmamakla beraber, bu konuda asıl şüphe tahakkuktur. Tahakkuk ise Rasûlullah'ın haberine bağlıdır. Hâlbuki böyle bir kesin haber yoktur. Nihâî olarak İzmirli; Hızır'ın hayatını kabul edebilmek için ya âb-ı hayatın gerçekte varlığını ve Hızır'ın ondan içtiğini kabul etmek ya da bu konuda sahih hadislerin varlığını iddia etmekten başka çıkar yol bulunmadığını belirterek⁶⁶ her iki iddianın da ispatlanamadığının altını çizmiştir.

Makalemizin başından beri ele almaya çalıştığımız tartışmaların bu safhasında İzmirli'nin, Hızır'ın hayatı lehinde Bedreddin Aynî (ö. 855/1451); vefatı yönünde ise İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve muasır bir isim olan Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890)'ın görüşlerine kısa da olsa ilk kez yer verdiği görülmektedir.

Ateş'e verilen bu cevap üzerine, B. H. Aziz adında bir okur İzmirli'ye bazı sualleri de içeren bir takdir yazısı göndermiştir. Hızır'la ilgili de bir soru ya da değerlendirme taşıdığı anlaşılan bu yazı, İzmirli tarafından mecmuanın 19. sayısına taşınmıştır.

İzmirli adı geçen okuruna hitaben; her ne kadar Nevevî (ö. 676/1277) ve İbnü's-Salah gibi bazı muhaddisler, Hızır'ın hayatta olduğunu kabul etseler de daha sonraki isimlerden İbn Kesîr'in ve Sıddık Han'ın bu görüşü cerh ettiklerini kaydetmektedir. Dahası Buharî'nin kendi tahric ettiği yüzyılın başı hadisiyle Hızır'ın hayatını inkâr ettiğini, ispat-ı hayat safındaki ulemanın tevcihlerinin muhakkik hadisçilerce yersiz bulunduğunu ve Hz. Musa-Hızır mülakatının onun bugün için sağ olduğunu göstermek için yeterli olamayacağını ifade etmektedir.

Yine Nevevî'nin, "Hızır'ın hayatı hakkında sufiyyenin ittifakı vardır"

⁶⁵ Hallâc-ı Mansûr tarafından, insanın beşerî (maddî) ve ilahî (manevî) yönünü anlatmak için kullanılıp zamanla diğer sûfler tarafından da kullanımı benimsenen iki tasavvuf terimidir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Nâsût", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 431.

⁶⁶ İsmail Hakkı İzmirli, "Ahmet Ateş'e Cevap: Kıraat Meselesi, Ansiklopedik İslam Eserleri, Şeceratü'l-Etrâk, Hızır Meselesi, Âfiye b. Yezid, Âdât-ı İlahiye", *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, 1 Ağustos 1941, I, sayı: 17, ss. 6-7.

sözünün⁶⁷ gerçeği yansıtmadığını savunarak; daha önce görüşlerine yer verdiğimiz Konevî ve Kâşânî'ye ilaveten Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 816/1413) ve Nî'metullah Nahcuvânî (ö. 920/1514[?])'nin değerlendirmelerine yer vermek suretiyle tasavvuf çevreleri adına bir 'ittifak' iddiasının doğrulanamayacağını yinelemiştir.⁶⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Öncelikle ifade etmeliyiz ki; makalenin buraya kadar yapılan takibinden açıkça anlaşılacağı üzere, İzmirli'nin Hızır tartışmaları bağlamında yaklaşık otuz yıla yayılan değerlendirmeleri, her ne kadar merkezinde kendisi olsa da aslında çoklu bir yapı arz etmektedir. Gerçekten de mütefekkirimizin bu kapsamdaki çalışmalarının yöneltilen bir soru, girişilen bir tartışma vesilesiyle ya da fikrî bir arka plana bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yönüyle Muallim 'Ata Efendi, Şeyh Safvet, Ahmet Ateş ve risalesine kaynaklık etmesi dolayısıyla Ahmed Hamdi Akseki'nin isimleri buraya kadar işlenen bütünlük içinde zikredilmelidir.

İzmirli, Hızır'la ilgili biyografik ihtilaflara *Sebilürreşâd* makalesi dışında pek eğilmemiştir. Hatta aynı durum, Hızır'ın nebiliği/veliliği gibi geçmiş dönem açısından epey tartışmalı bir alt başlık için de geçerlidir. Yine Hızır'ın lakabı ve nebiliği/veliliği ihtilaflarındaki tercihleriyle ana kaynağı olan İbn Hacer'in görüşlerinden ayrılmıştır. Keza Şeyh Safvet'le giriştiği tartışma zemini, 'Hızır'dan hadis tahammülü' gibi önemli bir başlığın derinleştirilmesine müsait olmakla ikili arasında bu yönde bir fikrî cephe açılmamıştır.

Girişte, İzmirli'nin yaşadığı dönemin fikrî atmosferini yansıtmak maksadıyla yer verdiğimiz ana hatlarla da uyumlu olarak, düşünürümüzün konumuz açısından bu tartışmalarda üzerinde asıl durduğu nokta Hızır'ın günümüzde yaşayıp yaşamadığı problemi olmuştur.⁶⁹ Kendisinin, Hızır'ın vefat ettiği kanaatine ulaşırken kaydettiği/kullandığı deliller bir bütün olarak şunlardır:

1. Enbiya Sûresi'nin 34. ayeti, 2. 'Muhakkik' muhaddislerin ve âlimlerin

⁶⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'-esmâ ve'l-luğât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye ty., I, 177.

⁶⁸ İsmail Hakkı İzmirli, "Hazret-i İsa'nın ve Hızır'ın Hayatı Hakkında", *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, 1941, I, sayı: 19, ss. 6.

⁶⁹ Hızır'ın hayatı ya da vefatını ifade eden bazı rivayetler hakkında bir değerlendirme için bkz. Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 10, ss. 345-360.

hayatı lehindeki nakillere rivayet ve dirayet açısından geçer not vermemeleri; buna karşılık vefatını destekleyen güvenilir hadislerin varlığı, 3. Zorunlu aklî ilkelere aykırılık, 4. Tabiat kanunlarına/sünnetullahaya aykırılık, 5. Fizik ve kimya gibi fen bilimlerinin kanunlarına aykırılık, 6. Tasavvuf çevrelerindeki farklı Hızır telakkileri.

Bu bağlamda İzmirli, Şeyh Safvet'in de işaret ettiği gibi, 'muhakkik' nitelenmesine özel bir anlam yükleyerek; yukarıdaki deliller varken, Hızır'ın vefatı ya da hayatı meselesinde muhaddis ve âlimlerin hangi tarafta daha fazla yer aldıklarının öneminin bir nevi buharlaştığı sonucuna ulaşmakta ve sayıları daha az olsa da Hızır'ın vefat ettiği sonucuna varan 'muhakkik' ilim adamlarıyla hemfikir olduğunu belirtmektedir.

Hızır'la ilgili geçmiş tartışma metinlerinde, "Hızır Hz. Peygamber (s.a) döneminde hayatta olsaydı, ona biat ederdi; Bedir Savaşı'nda Müslümanlarla birlikte olurdu; Cuma namazlarına gelirdi" gibi genellikle satır aralarında kalan aklî istidlallere de rastlamak mümkündür.⁷⁰ Ancak 'akla, tabiata, sünnetullahaya, fen kanunlarına aykırılık' kriterleri, Girişte belirtilen fikrî havanın bir yansımasıdır ve İzmirli de çalışmalarında bu argümanlara başvurmuştur. Kısacası; meseleye nakil odaklı yaklaşması İzmirli'yi rasyonel ve pozitivist bakış açısından alıkoymamıştır.⁷¹

Şu kadarı var ki; İzmirli iki ayrı yerde açıkladığı gibi, hayat-ı Hızır meselesinin aklen imkânını kabul etmekte; ancak bunu teyit eden sahih haberler bulunmadığının altını çizmektedir. Dolayısıyla hakkında kesin nass bulunmayan konuların dinî bir mesele şeklinde takdimine düşünürümüzün karşı çıktığını söyleyebiliriz. Gerçekten de Hızır'ın vefat ettiği kabulü o kadar merkezi bir konumdadır ki; ilgili bahislerde de görüldüğü gibi, İzmirli Hızır'dan hadis dinleme ve âb-ı hayatın varlığı konularını bu kabul üzerinden sonuca bağlamıştır.

Diğer taraftan İzmirli, yer verdiği rivayetler için bizzat sıhhat araştırmalarına girişmemiş; başta rical ve mevzûât kaynaklarından olmak üzere alıntılar yapmakla yetinmiştir. Kanaatimizce İzmirli'nin bu sorunlu rivayetleri

⁷⁰ Hızır'ın vefat ettiğine yönelik aklî bir savunu için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Nakdül-menkül*, s. 73-76.

⁷¹ Bu noktada İzmirli'nin, 'Ata Efendi'nin üçüncü suali sebebiyle kaleme aldığı makalesinde Mehdi ve Hızır konusunu kıyaslarken sarf ettiği, "Hızır aleyhisselâm meselesi verâ-i tavr-ı tabiattadır" cümlesini kaydetmemiz yerinde olacaktır. Bkz. İzmirli, İsmail Hakkı, "Mehdî Meselesi", 13 Şubat 1329, *Sebilürreşâd*, XIII, sayı: 285, ss. 389.

ele alma maksadı anlaşılır ve ulaştığı yorumlar kendi içerisinde tutarlı olmakla beraber; üslubunun genellikle yüksek perdeden gitmesi, ön bilgisi olmayan okurların zihninde 'Hızır'la ilgili güvenilir hiçbir naklin olmadığı' gibi menfi bir algının oluşmasına müsaittir. Bu sebeple, ele aldığı/ele alınan tartışmalara kaynaklık eden sıkıntılı rivayetlerden bağımsız olarak hadis mecmualarında Hızır'la ilgili güvenilir rivayetlerin varlığının belirtilmesi uygun ve anlamlı bir uyarı olurdu.

Aynı şekilde, başta Hızır'ın hayatını kabul eden muhaddisleri ve görüşlerini zikretmedeki ihmali başta olmak üzere İzmirli zaman ilerledikçe vefat ve hayat şikkini kabul eden isimlere daha fazla yer vermiştir. Öyle ki *İslam-Türk Mecmuası*'ndaki yazılara gelindiğinde, muasır bir isim olan Sıddık Han'ın ismine dahi yer verilmiştir. Her halükarda, makalemize konu oluşturan metinlerde yer verilen şahıs ve eser isimleri yaklaşık bir asır önce ulemamız tarafından ulaşılabilen kaynakları göstermesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse; İzmirli, Hızır tartışmaları bağlamında özellikle hayatta olup olmadığı ihtilafı üzerine eğilmiş ve alıntılı olduğu nakli bilgilere ilaveten aklî deliller ve çıkarımlarla vefat ettiği sonucuna ulaşmıştır. Konunun takibinden de anlaşılacağı İzmirli kaydettiği delillere dayanarak bu kanaate daima sahip olmuştur.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî II. bs., 1403, I-XI.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaûd, 'Âdil Mürşid vd.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle I. bs., 1416-1421/1995-2001, I-L.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sultan, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû' – Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde; çev. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul: İnkılâb Yayınları VI. bs., 2015.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihabüddîn Mahmud b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, (thk. Ali Abdülbârî Atıyye), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1415, I-XVI.
- Aykut, Ayhan, "İslam-Türk Ansiklopedisi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII.
- Boratov, Pertev Naili, "Hızır - Türklerde Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:

Milli Eğitim Basımevi, 1977, V, 462-471.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Beyrut: Dâru İbni Kesîr III. bs., 1407/1987, I-VI.

Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Kamil Karabelli), Dımaşk: Dârü'r-Risâle el-'Âlemiyye I. bs., 1430/2009, I-V.

Huart, Clément Imbault, "Âb", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, I, 1.

İrâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* (Gazzâlî'nin *el-İhyâ'sı* ile birlikte), Beyrut: Dâru İbn Hazm I. bs., 1426/2005.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvîd), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1415/1995, I-VIII.

_____, *ez-Zehrü'n-nadır fi hâli'l-Hadır*, (thk. Salâh Makbûl Ahmed), New Delhi: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslamiyye I. bs., 1408/1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Nakdü'l-menkûl – el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslamiyye I. bs., 1390/1970.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ İbnü's-Salâh*, (thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir), Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem I. bs., 1407, I-II.

İzmirli, İsmail Hakki, "Âb-ı Hayat", *İslam Türk Ansiklopedisi*, İstanbul: Asâr-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı, 1360-1941, I, 48-49.

_____, "Ahmet Ateş'e Cevap: Kıraat Meselesi, Ansiklopedik İslam Eserleri, Şeceratü'l-Etrâk, Hızır Meselesi, Âfiye b. Yezid, Âdât-ı İlahiye", *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, 1 Ağustos 1941, I, sayı: 17, ss. 4-8.

_____, "Hazret-i İsa'nın ve Hızır'ın Hayatı Hakkında", *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, 1941, I, sayı: 19, ss. 6-7.

_____, "İslam Âlimleri ve Mütefekkirleri I: Hüccetü'l-İslam Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî 3", *Cerîde-i İlmiyye*, İstanbul: Meşîhat-ı Celîle-i

İslamiyye, 15 Cemâziyelûlâ 1338, V, sayı: 53, ss. 1690-1692.

_____, "Mehdî Meselesi", 13 Şubat 1329, *Sebîlürreşâd*, XIII, sayı: 285, ss. 389-391.

_____, "Muallim Atâ Efendi'nin İkinci Sualine Cevap [Hızır Meselesi]", *Sebîlürreşâd*, 6 Şubat 1329, XIII, sayı: 284, ss. 376-378.⁷²

_____, *Mustasvife Sözlere mi? Tasavvufun Zaferleri mi[?] Hakkın Zaferleri*, [İstanbul]: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1341 [r.].

_____, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, (nşr. Eşref Edib), Dârü'l-Hilâfe: Sebîlürreşâd Kütüphanesi - Tevsî'î Tıbbât Matbaası, 1332 [h.].

İzmirli, İsmail Hakkı – Şeyh Safvet, Mustafa Yetkin, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (nşr. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul: Dâruhadis, 2001.

Karakoyun Gündoğdu, Rabia, "Ahmet Hamdi Akseki'nin 'Hızır Aleyhisselâm' Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, Ocak-Haziran 2013/1, sayı: 31, ss. 235-254.

Köprülü, Orhan F., "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII.

Kurnaz, Cemal, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII.

Lüleburgazlı Ahmed Naim, "Siyer-i Celîle-i Nebeviyye: Sebîlürreşâd Ceride-i İslamiyyesine", *Sebîlürreşâd*, 22 Mayıs 1329 [1330], XII, sayı: 299, ss. 230.

Meral, Yasin, "Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, 55:2, ss. 129-150.

Muhammed el-Hût, Ebû Abdillâh Muhammed b. Dervîş, *Esne'l-metâlib fi ehâdis muhtelifeti'l-merâtib*, (thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye I. bs., 1418/1997.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956, I-V.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî II. bs., 1392, I-XVIII.

⁷² Makalenin bulunduğu dış kapakta doğru olarak kaydedilen 'sayı numarası', iç kapakta basım hatası sebebiyle '283' olarak kaydedilmiştir

- _____, *Tehzîbü'-esmâ ve'l-luğât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., I-IV.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Şeyh Safvet, Mustafa Yetkin, *Tasavvufun Zaferleri Yahud el-Burhân ve'd-Delîl alâ Mâ Havâhu's-Şerh ve't-Tahlîl mine'l-Ebâtîl*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1343 [h.].
- Sağânî, Ebü'l-Fezâil Raziyyüddîn Hasen b. Muhammed, *el-Mevzûât*, (thk. Necm Abdurrahman Halef), Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs II. bs., 1405/1985.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehra 'ale'l-elsine*, (thk. Muhammed Osman el-Huş), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî I. bs., 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen - el-Câmi'u's-Sahîh*, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî II. bs., 1998, I-VI.
- Uludağ, Süleyman, "Hızır", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII.
- _____, "Nâsût", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis - Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, İstanbul: Ensar Neşriyat I. bs., 2012.
- _____, "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2000, sayı: 10, ss. 337-365.
- Ürkmez, Ahmed, "İbn Abbas Hadisi Bağlamında Hızır Kültürü ve Kimliği", *Birey ve Toplum*, Güz 2011, I, sayı: 2, ss. 169-191.
- Wensinck, Arent Jan, "Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, V, 457-462.
- Yıldırım, Ahmet, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşayan İki Âlimin Tasavvuf ve Hadis Konusunda Yaptıkları Tartışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 8, ss. 37-52.
- Yıldırım, Yavuz, "İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Tarihyazıcılığı İle İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme ve Çevrimyazı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 12, ss. 105-130.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006, I-XVIII.

